

گزارشات پنج ساله سفارت ایران در لندن

شیخ محسن خان مشیر الدوله

۱۲۸۴ تا ۱۲۸۸ - ق

حاجی شیخ محسن خان معین الملک . پس از یکسال بیکاری در اول رجب ۱۳۰۹- ق به وزارتین عدلیه و تجارت منصوب شد وعلاوه از سه هزار تومان اضافه مواجب ملقب به مشیر الدوله نیز گردید. (۱) و (۲) .
معدالک دولت دولت عثمانی با وجود مقام و موقعیت ممتازی که شیخ محسن خان در تهران پیدا کرده بود هنوز هم از اصرار و پافشاری برای بازگرداندن مجدد او به سفارت اسلامبول دست بردار نبود وسفیر کبیر عثمانی از هر فرصت شرفیابی به حضور پادشاه و ملاقات با امین السلطان صدر اعظم انتصاب مجدد وی بسفارت باب عالی را از جانب سلطان عثمانی درخواست می کرد . (۳) تا جائیکه ناصرالدین شاه به سفیر کبیر عثمانی که پس ازدوسال مجدداً پیام سلطان را در شرفیابی خویش ابلاغ نمود گفت :

« اگر سلطان عثمانی استعفاء مرا از سلطنت خواهش نماید قبول نمیکنم . اما مجدداً سفارت حاجی محسن خان را قبول نخواهم کرد ... » (۲)

۱- محمدحسن خان اعتمادالسلطنه . یادداشت‌های روزانه . مورخ دوشنبه ۲ رجب ۱۳۰۹- ق .

۲- شیخ محسن خان معتمدالملک پس از میرزا یحیی خان قزوینی برادر میرزا حسین سپهسالار اعظم و شوهر چهارم ملک‌زاده خانم عزت الدوله بلقب مشیر الدوله ملقب شد .

۳- یادداشت‌های روزانه اعتماد السلطنه جمعه ۱۶ و جمعه ۲۳ شعبان ۱۳۰۹- ق .

این ماجرا بهمین جاهم ختم نشد و ظاهراً تا هنگام قتل ناصر الدینشاه کشمکش و اعزام فرستاده و ابلاغ پیام میان شاه ایران و سلطان عثمانی در خصوص بازگرداندن حاج شیخ محسن خان مشیر الدوله به سفارت اسلامبول ادامه داشته است و این معنی از یادداشت‌های (۱۵ ربیع الثانی ۱۳۱۰ - ق) محمد حسن خان اعتمادالسلطنه پیداست .

در مسئله رفع اختلافات مرزی ایران و عثمانی که از زمان نادرشاه افشار تا عصر حاضر در روابط ایران و عثمانی و بعد از جنگ جهانی اول و تشکیل و استقلال کشور عراق مابۀ اختلاف دو کشور اخیر بوده و هست و صرف نظر از قراردادی که نادرشاه با دولت عثمانی بست و قرار دادی که در سال ۱۲۳۸ - ق در سلطنت فتحعلیشاه منعقد گردید از اواسط سلطنت محمد شاه و سال ۱۲۵۶ تا سال ۱۳۵۶ - ق در طی یک قرن متناوباً هیئت‌هایی از دو کشور با حضور نمایندگان دولتین روس و انگلیس که بعنوان (دول واسطه) مداخله داشته‌اند سرگرم تحدید حدود و تعیین و تشخیص مرزها و رفع دعاوی دو کشور بوده‌اند نیز حاج شیخ محسن خان معتمدالملک (مشیر الدوله) در سال ۱۲۹۲ - ق ریاست هیئت نمایندگی ایران را عهده‌دار بوده است و بعلاوه استرداد محال قطور که بموجب قطعنامه (کنگره برلن) دولت عثمانی پس از سی سال تصرف مکلف باسترداد و تحویل آن منطقه به مأمورین دولت ایران گردید در زمان سفارت او انجام یافت و نامبرده بنمایندگی دولت ایران در کار تخلیه و تحویل محال مزبور شرکت داشت . (۱)

۱ - طبق فقره سوم عهدنامه ارزنة الروم که میرزا تقی خان وزیر نظام (امیر کبیر) با حضور نمایندگان روس و انگلیس در سال ۱۲۶۳ - ق با عثمانی‌ها منعقد نمود مقرر بود که بفاصله دوماه از امضاء و مبادله معاهده مزبور مهندسین و نمایندگان دو دولت زیر نظر نمایندگان دول واسطه اقدام به تحدید حدود و تعیین مرزها و نصب علامات مرزی در سراسر مرزهای مشترک دو کشور از اولین نقطه مرزی شمال غربی ایران تا دهانه شط العرب بنمایند

در سال ۱۳۰۷ - ق که عثمانیها دست بکار ساختن استحکاماتی در (وزنه) زدند . چون آن منطقه از جمله اراضی ما به اختلاف دو کشور بود حاج شیخ محسن خان معین‌الملک با استعانت از کمک و دخالت نمایندگان روس وانگلیس مانع از انجام تصرفات عثمانیها شد .

اولین هیئت در نخستین روزهای سلطنت ناصرالدین‌شاه و صدارت میرزاتقی خان امیر کبیر بریاست میرزا جعفر خان مهندس باشی مشیرالدوله عازم بغداد شد و مدت ۱۲ سال ، تا بعد از عزل میرزا آقاخان نوری از صدارت سرگرم رفع اختلاف بود و حاصل کار این هیئت در (رساله تحقیقات سرحدیه) نوشته مشیرالدوله منعکس است .

هیئت دوم بریاست حاج شیخ محسن خان معین‌الملک در سال ۱۲۹۲ - ق مشغول کار شد و در طی شش سال فعالیت جز استرداد محال قطور که آن نیز بموجب قطعنامه کنگره برلن صورت گرفت کار مهم دیگری صورت نداد .

هیئت سوم - در بدترین و بحرانی‌ترین ایام تاریخ ایران مأمور شد ، ریاست آن هیئت را میرزا محمودخان علامیرا احتشام السلطنه از بنیانگذاران دلیر و پاک اعتقاد مشروطیت عهده دار بود که در سال ۱۳۲۳ - ق در بجهت نهضت مشروطه خواهی و در حقیقت بعنوان تبعید محترمانه و برای آن که در تهران نباشد مأمور کمیسیون تحدید حدود گردید .

وی ضمناً وزیر مختار ایران در برلن هم بود . این هیئت تا رجب ۱۳۲۵ - ق در مرز دو کشور سرگرم کار بود و با وجودی که در تمام مدت دو سال اقامت هیئت در نقاط مرزی ؛ شاه و دولت مرکزی بملات ابتلاآت و درگیری هائی که در تهران داشتند و کشمکش‌های دولتیان و مشروطه خواهان و تغییر و برکناری پی‌درپی دولتها و صدور فرمان مشروطه و انتخابات و تشکیل مجلس اول و مرگ مظفرالدین‌شاه و سلطنت محمدعلیشاه و قهر و آشتی های او با مجلسیان حتی جواب نامه‌های هیئت مرزی از تهران داده نمیشد و

در سال ۱۳۱۲-ق امین‌همایون (غلامعلی‌خان) با تقدیم پنجاه هزار تومان پیشکش به شاه وزیر تجارت گردید و با انتخاب اومشیرالدوله (حاج شیخ محسن‌خان) تنها در پست وزیر عدلیه باقی ماند. حاج شیخ محسن‌خان مشیر-الدوله در اوائل سلطنت مظفرالدینشاه (جمادی‌الثانی ۱۳۱۴-ق) در کابینه میرزا علی‌اصغر خان امین‌السلطان برای اولین بار به وزارت امور خارجه منصوب گردید و تا سال ۱۳۱۷-ق که برای معالجه باروفا سفر کرد و در همانجا در گذشت وزیر خارجه بود و کمتر از دو ماه هم وزیر اول یا کفیل صدارت عظمی گردید. بدین معنی که در کابینه حاجی علی خان امین‌الدوله که پس از پانزده سال رقابت و تحریک بجای میرزا علی‌اصغر خان امین‌السلطان خلعت صدارت پوشید؛ حاج شیخ محسن‌خان مشیرالدوله هم‌چنان وزیر امور خارجه باقی بود ..

امین‌الدوله يك عمر کنار گود نشسته و از اعمال دولت انتقاد کرده بود و با ملوک‌خان و محافل اصلاح طلب و روشن فکر لاف هم‌فکری و هم‌کاری زده بود. چنانکه عامه مردم از دولت او انتظارات فراوان داشته و به اصلاحات

دیناری از بابت حقوق و هزینه و پول علیق چهار پایان اعضاء هیئت از تهران حواله نشد و بملاوه مقارن همان ایام عثمانی‌ها با توجه باوضاع داخلی ایران سپاهیان بمرزهای شمال غربی ایران فرستاده و با تحریک و ایجاد زدو خورد میان قبائل مرزنشین بهانه تجاوز بداخل خاک ایران بدست آورده و از این بابت محافل وطن پرست تهران را بسیار نگران ساخته بودند و مذاکله هیئت مزبور در سایه شخصیت ممتاز و تدبیر و کاردانی سفیر فوق‌العاده و رئیس هیئت نمایندگی ایران موقعیت های مهم و غیر قابل تصویری بدست آورد و علیرغم آشفتگی اوضاع دربار و پایتخت ایران و تنبیر رژیم؛ هیئت مزبور موفق گردید سراسر نقاط مرزی را علامت گذاری نموده و مخصوصاً حقوق ایران را در شط العرب و دهانه آن در خلیج تثبیت نماید.

اساسی در کابینه او امیدوار بودند؛ لیکن او در مدتی نزدیک بدو سال که صدراعظم بود نه تنها معجزه نکرد؛ بلکه مشکلات مالی مملکت و افلاس و بی پولی خزانه صدچندان شد و ایادی او در سوء استفاده از ضرابخانه و پست تلگراف و گمرک راه افراط پیش گرفتند و بالاتر از همه مظفرالدینشاه که امیدوار بود امین الدوله با روایتی که با انگلیسها دارد موفق بدریافت استقراضی از ایشان شود و وسائل مسافرت شاه و اطرافیان به اروپا تدارک کند اما چون پس از دو سال رفت و آمد و وعده و وعید انگلیسها و امی باو ندادند از این جهت هم شاه از امین الدوله مأیوس گردید و او را معزول ساخت و مدت دوماه و نیم حاج شیخ محسن خان مشیر الدوله ریاست شورای وزراء را عهده دار بود. تا مجدداً میرزا علی اصغر خان امین السلطان به تهران دعوت و بصدارت انتخاب گردید... در سال ۱۳۱۷ ق مشیر الدوله بیمار شد و برای معالجه به اروپا رفت و امین السلطان شخصاً وزارت خارجه را تحت نظر گرفت اما معالجات مشیر الدوله در اروپا مؤثر واقع نشد و او در همانجا در سن ۸۲ سالگی درگذشت و میرزا نصراله خان نائینی مشیر الملک معاون وزارت خارجه بجای او به وزارت خارجه منصوب گردید و ملقب به مشیر الدوله شد...

این هیئت نمایندگی از بسیاری جهات با هیئتی که در سال ۱۲۵۹ - بریاست میرزا تقی خان وزیر نظام (امیر کبیر) مأمور گفتگو و رفع اختلاف دو کشور گردید و موفق به تنظیم عهدنامه ارزنة الروم شد قابل مقایسه بوده و شباهت دارد ..

۲- امین همایون . در این تاریخ لقب غلامعلی خان قهوه چی باشی (متولد ۱۲۷۷ - ق) بوده است که از سال ۱۳۰۹ ق - پس از ماجرای دزدی چند قطعه از جواهرات تخت طاووس توسط محمد علی نام سرایدار کاخ شاهی بجای حسین علی خان حاجب الدوله فرزند محمد رحیم خان قاجار علاء - الدوله (امیر نظام) خدمت سرایدار باشی گری دربار همایون نیز بوی محول گردید ..

انتصاب غلامعلی خان امین همایون به وزارت تجارت را جز در یادداشت های روزانه محمد حسن خان اعتماد السلطنه درمآخذ دیگر ندیده‌ام ... لکن در سال ۱۳۱۱ - ق که عمل اجاره داری ضرابخانه از نسر السلطنه باز گرفته شد و مجدداً به حاج محمد حسن امین الضرب واگذار گردید غلامعلی خان امین همایون را شریک اوساختند .. و طبق قراردادی که دولت با امین الضرب و امین همایون منعقد ساخت ضرابخانه برای مدت بیست سال بایشان اجاره داده شد و آنان متمهد گردیدند ماهیانه پنجهزار تومان به شاه و ده هزار و دو بیست و پنجاه تومان به دولت پردازند (سالانه ۱۸۳ هزار تومان). پس از امضاء اجاره نامه ضرابخانه امین همایون وزیر مسکوکات و وزیر شورای مجلس شورای کبری و حاج محمد حسن امین دار الضرب یا رئیس ضرابخانه مبارکه شدند.. مرحوم محمد مظاهر (صدیق حضرت) نماینده دوره اول مجلس شورای ملی از اساتید مدرسه سیاسی که پس از تأسیس دانشگاه تهران استاد دانشکده حقوق شد و تألیفاتی در حقوق سیاسی دارد و در سال ۱۳۳۱ خورشیدی در تهران در گذشت برادرزاده شیخ محسن خان مشیرالدوله بوده (۱) و همچنین میرزا صادق خان صادق، مستشارالدوله رئیس و نماینده دوره اول از آذربایجان پسر میرزا جواد خان مستشارالدوله خواهر زاده حاج شیخ محسن خان مشیرالدوله بوده است (۲)

دفتر گزارشات سفارت ایران در لندن:

(محتوی سواد پنجاه و نه پاکت گزارشات سفارت ایران در لندن است که در سیصد شصت و دو صفحه ثبت شده و هر پاکت محتوی يك تاهشت نامه

(۱) شرح حال رجال ایران - جلد - ص ۲۱۲

(۲) مختصر تاریخ مجلس ایران

علی‌حده بوده است و تماماً بخط خود شیخه حسن خان میباشد. این گزارشات از تاریخ سوم ربیع‌الاول ۱۲۸۴ ق شروع و تا تاریخ ۴ جمادی‌الثانی ۱۲۸۸ ق ختم میشود و بنابراین از مجموع شش سال و چند ماه که نویسنده با عناوین شاردن‌دافر - وزیر مقیم - وزیر مختار نمایندگی دولت ایران رادر لندن دارا بوده است جزئیات وقایع چهار سال و سه ماه آن در دفتر مورد بحث منعکس است و متأسفانه گزارشات دوساله آخر که مقارن با انتقال میرزا حسین‌خان مشیرالدوله از سفارت اسلامبول به تهران و واگذاری وزارت خانه‌های عدلیه و جنگ و اعطای عنوان صدارت و لقب سپهسالار باو بوده است در این دفتر ثبت نیست و این دوسال همان اوقاتی است که حاج شیخ محسن خان نیز مقام وزیر مختاری پیدا کرده و قرارداد معروف **بارون جالیوس رویتر** نیز درست در همان دو سال آخرین مأموریت او در لندن منعقد گردیده و چنان که خواهیم دید حاج محسن خان از بازیگران اصلی اعطای امتیاز معروف رویتر بوده است که اگر چه قسمتی از گزارشات مربوط بگفتگو با او و اخذ و ارسال پیشنهاداتش در دفتر حاضر منعکس است اما از آنجا که مسئله بصورت جدی تعقیب و وارد مرحله اقدام گردیده است مربوط باوقاتی است که گزارشات آن در دسترس نیست... *رساله جامع علوم انسانی*

اینک باتفاق دفتر گزارشات حاج شیخ محسن خان را که در حقیقت آرشپو کامل فعالیت پنجاه ماهه سفارت ایران در لندن است ورق می‌زنیم و بنکات مهم گزارشات مزبور باختصار اشاره مینمائیم...

(در شماره بعد)